

«Okañ! Atatürkün osmanly düzgünini nämüçin ýigrenendigine has gowy düşünersiňiz!»

Category: Goşular, Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 24 января, 2025

"Okañ! Atatürkün osmanly düzgünini nämüçin ýigrenendigine has gowy düşünersiňiz!" «OKAÑ! ATATÜRKÜÑ OSMANLY DÜZGÜNİNİ NÄMÜÇİN ÝIGRENENDIGINE HAS GOWY DÜŞÜNERSIŇIZ!»

Žurnalıst Ryza Zelýutyň täze kitabı «Osmanlyda oglanbazlyk» («Osmanlı'da Oğlancılık») «Kaynak» neşirýatynda çapdan çykdy.

Zelýut ýaşyrylan köp sanly maglumatlardan we edebi eserlerden ugur alyp, osmanly jemgyýetini we köşk durmuşyny seljerýär hem-de kitabynyň girişinde şuny diýýär:

«Okañ! Beýik Atatürkün osmanly düzgünini nämüçin ýigrenendigine has gowy düşünersiňiz.»

Ryza Zelýut kitabynyň «Patyşalaryň oglanbazlygy» bölümünde käbir patyşalaryň goşgularyna we şol döwrüň ýazyjylarynyň memuarlaryna esaslanyp, oglanbaz patyşalaryň atlaryny mälim edýär...

Ine, Ryza Zelýutyň «Osmanlyda oglanbazlyk» kitabyndan käbir bölekler:

«Osmanly patyşalary özleriniň wizantiýa we ajam imperatorlary bilen deň derejedediklerini görkezmek üçin döwlet protokollaryny şu iki siwilizasiýanyň gymmatlyklaryna esaslandyrmagy özlerine dereje bilipdirler. Elbetde, eýran kökenli resmi kabul edişligiň aňyrsynda arap imperiýasynyň ýörelgeleriniň täsiri bar. İlkibaşa hökümdarlyk süren ýerlerinde öň höküm süren imperatorlardan birjigem pes däldiklerini görkezmek Osmanogullary üçin öne iteriji güýç bolupdyr. Şonuň üçin owalky imperiýalaryň köşklerinde bolan

oglançygy-da gypynçsyz özleşdiripdirler. Bu işiň düýbüniň Ýyldyrym Baýezidiň döwründe tutulandygy aýdylýar. Wezir Çandarly Aly paşanyň mahbup ýigdekçeleri içoglany görnüşinde köşge aralaşdyrandygy we bu işe patyşany-da öwrenişdirendigi baradaky aýyplama osmanly wakaýynamalarynyň (senenamalarynyň) ählisinde diýen ýaly geçýär. «Manzum Tevârih-i Âl-i Osman» eserinde agzalýan şu aşakdaky abzasda döwletiň ugrunyň üýtgändigi hakda şeýleräk täsin maglumat berilýär:

«Haçan-da Gara Halyl ogly Aly Paşa wezir bolandoň, fyskü-füjur (meýlis we zyna) köpeldi. Mahbup oglanlary ýanyna aldy, adyna «içoglany» goýdy. İçoglanlaryny ganjykdan enaýy görmezdiler. İçoglany bilen ýakyn gatnaşyk etmek Aly paşadan galdy. Aly paşa wezir bolandoň, onuň döwründe danyşmentler köpeldi, begler gapysyna geldi. Her biri bir begiň ýanyna geldiler. Her biri olara ýaranjak bolup boluştaryna görä jogap berdiler. Allanyň buýrugyny, pygamberiň ýolunu terk etdiler.»

Bu çeşmede danyşmentlere (okumış ulamalara) esaslanýan täze osmanly hukuk we dini düşünjesiniň Allanyň buýrugyny we pygamberiň ýolunu terk edendigi aýdylyp, agyr tankydy bellikler aýdylýar. Agzalýan döwür halk döwletinden daşlaşyp, başga milletlerden ýesir edilen çagalardan yetişdirilen emeldarlaryň döwletine öwrülişini görkezýän döwürdir. Wizantiýa, pars we arap döwletleriniň derejesindediklerini, hatda olardanam geçirereklerini görkezmek üçin osmanly soltanlary bular ýaly bolgusyzlyklary işdämenlik bilen kabul edipdirler. Bu täze düzgün halk köpcülüğiniň ahlagyna ters gelse-de, agalyk ediji güýjüň kuwwatlanandygyny görkezmegiň hatyrasyna köşk tarapyndan oňlanypdyr. Meseläni 1387-1406-njy ýyllarda baş wezirlik (weziri-agzam) eden Aly paşa bilen baglanychdyryp oňmak ýalnyşdyr. Bu döwürde içoglany düzgüniniň patyşalar tarapyndan uly höwes bilen oňlanandygyny görmek bolýar. Bu döwür aýratynam köşgүň haremlik we salamlyk diýip ikä bölünen, aýal-gyzlaryň hareme berlip, ýigdekçeleriňem şol haremde höküm sürýän aýallaryň eline berlen döwrüdir. Oglanbazlyk döwletiň düýbüni tutan şahslara ýat bolupdyr.

Şonuň üçinem döwleti guran Osman begiň oglanbazlyk bilen ýakyndan-daşdan hiç hili baglanyşygy ýokdur. Bu barada taryhy çeşmeleriň birinde-de ýeke maglumat ýok.

Ýyldyrym Baýezitden soňky gysga wagtlyk agzalalyk (fetret) döwründen soň osmanly kösgи oglanbazlygy täze sepgitlere çykaryp dowam etdiripdir. Beýik serkerde bolan patyşa Myrat II oglanbazlygy protokol kitaby hökmünde döwlet sistemasyna girizipdir. Içegenligi bilen at alan bu patyşa ussat şahyrdyr we onuň şygyrlary nähili mylakatly we zowky-sapa meýilli adam bolandygyny örän aýdyň görkezýär.

Sehi beg «Tezkire» («Heşt Behişt») eserinde Soltan Myrat II-den bir beýt mysal getirýär. Soltan şol beýtinde içgi içende rakgas, ýagny oglan oýnadyşyny ýazypdyr.

Onuň ogly Fatih Soltan Mämmedem içoglanlaryny ulanypdyr. Ine, şol ýigdekçelerden saky hökmünde ulanylan birine baş wezir we şahyr Ahmet paşa aşyk bolýar welin, kyýamat gopýar. Sehi beg «Tezkiresinde» Ahmet paşadan söz açanda, bu wakany-da ýatlap geçýär.»

• **FATIH SOLTAN MÄMMET**

«Beýik sultanyň (Fatih Sultan Mämmediň) Awny tahallusy bilen ýazar şygyrlarynda-da gelşikli oglanlara gyzyklanma bildirendigini görmek bolýar. Mysal:

*Bir Güneş yüzli melek gördüm ki, älem mahydyr,
Ol gara sünbülleri aşyklarynyň ahydyr.*

Garalar geýmiş mahy-taban kibi ol serwinäz
Mülki Pereňiň meger kim hüsn içinde şahydyr.

Gamzası öldürüdüğine lebleri janlar urar
Bar bolsa ol ruh-bahşyň dini Isa rahydyr.

Awnyýa kylma güman kim saňa ram ola nigär
Sen Stambul şahsyň, olam Galata şahydyr.

Ýokardaky şygyrda suratlandyrylan «söwer ýar» Galatada ýaşan hristian oglandyr. Soltan ouň üçin dinindenem geçmäge

taýýardygyny ýazmaga het edip bilipdir. «Dinden geçme» jümlésine metafora hökmünde düşündiriş beräýenimizde-de suratlandyrylanyň gara donly erkekDIGI belli. Çünkü osmanly ýurdunda ýasaýan musulman däller köçede kimdigi tanalar ýaly köplenç gara eşikde gezmäge mejbür edilipdir.

*Akly-fehmin din-u-imanyn nije zabit eýlesin
Käfir olur, heý, musulmanlar, o tersany gören»*

(Heý, musulmanlar! Ol hristian dilberini şeýle gözellik içre görenler akyl-huşlaryny, din-imanlaryny nädip gorasynlar? Ony gören ynsanyň kapyr bolasy gelýär.)

«Köwseri anmaz ol içdigi meýi-naby içen
Mesjide barmaz o bardygy kilisäni gören.»

(Ol hristian gözeliniň içen sap şerabyny içenler Köwser şerabyny gaýdyp ýadyna salmaz, onuň giden kilisesini görenler, gaýdyp metjide aýak basmaz.)

• BAÝEZIT II

Fatih Sultan Mämmetden soñ tagta geçen ogly Baýezit II heniz şazadalyk döwründe içegenlikde we ahlaksyzlykda aýyplanypdyr. Onuň içoglany serb ýigdekçesi Mustapa, taryhda Goja Mustapa paşa ady bilen tanalýar.

Baýezit II-niň ogly Selim (Ýawuz) oglanbaz şahyrlara howandarlyk edipdir. Iň gödek şekilde oglanbazlyk kitabynyň awtory şahyr Gazaly Ýawuz Selim döwründe işlerini dowam etdiripdir. Şeýle-de, Ýawuz Sultan Selim dövrüň şeýhulyslamy Kemalpaşazada (Ibni Kemal, 1468-1536) «Rüjûu'ş-Şeýh ilâ Sibâhü fi'l Kuwwet-i Ale'l-Bah» atly jynsy gatnaşyklar baradaky meşhur kitabyny («Bahnama») ýazdyrypdyr. Bu kitapda oglanbazlyk gatnaşyklary barada-da giňişleýin maglumat berilýär. Soňky asyrlarda bu kitabyň dürli-dürli atlar bilen çap edilen neşirleri başga patyşalarada hödürlenipdir. Bu ýagdaý Ýawuz Selimiň köşkde oglanbazlygy dowam etdirendigini görkezýär.

Osmanly sultanlarynyň içinde türkleri ýigrenen patyşa bolanson

Ýawuz Selim şygyrlaryny türki dilinde ýazman, pars dilinde ýazypdur. Onuň adyna soñ-soñlar käbir beýtler toslananam bolsa, Sehi beg Soltan Selimdej ýeke beýt türkçe şygyr galmandygyny ýazypdyr:

«Käbir jahyl adamlar olaryň (onuň) adyndan türkçe şygyrlary aýdýar. Emma olar asla türkçe şygyr söýlemediler. Bütin şygyrlary parsçadyr.»

Onuň bir gazalynda «söwer ýaryny» gylyçly bir gözel şeklinde, ýagny söweşjeň oglan mysaly suratlandyrmagyna-da geň galarlyk zat ýok.

Bu döwür oglanbazlygyň köşküň daşyna çogup, köçelere ýaýran döwrüdir. Şular ýaly zatlar hasam köpelip, Kanuny Soltan Süleýmanyň döwründe-de dowam edipdir. Oglan söwdasynyň (oglan sutonýorlygynyň) döwlet işgärleri tarapyndanam edilendigine köp gabat gelinipdir. Soltan Süleýmanyň hem şygyrlarynda oglanbaz ruhynyň bardygyny ýaňzydýan ýerleri az däl. Onuň müňlerce şygrynyň içinden saýlanyp, öz eli bilen ýazylan «Muhibbi Diwanynda» munuň mysallaryna duşmak bolýar. Kanunynyň garran döwründe öñki erkin şygyrlaryndan saýlanyp-seçiliptäýýarlanan bu «Diwanda» patyşanyň şeraby köp öwýändigi we içýändigi aýdylýar. Onuň bir gazaly şeýle başlaýar:

«*Eý Muhibbi içiban mesti-harabat olub,
Dos-doly eýläliň nagra bilen afaky.*»

Şeýle serhoş halda ortadaky güzel mahbup diýilýän oglanyr. Muny şu beýdi açık görkezýär:

«*Ol Hyta mahbuby gör kim türresin çyn görkezer,
Noktaýy-haly bilen gül üzre pür çyn görkezer.
Deýr içinde zülpüni zünnar edip ol mug beç,e
Maňa sundugynda kadeh üstünde haçyn görkezer.*»

(Ol Hyta dilberleri ýaly güzel olan hub (oglan), güle meñzeş ýaňagyndaky meňi bilen hasam özüne çekip, alnyna dökülen buýra saçlaryny (käkilini) bize görkezet. O meýhana oglany (saky) monastyryň monahlary ýaly saçyny biline orap, maňa pyýala

sunanda göýä haçyny görkezen ýaly bolýar.)

Birnäçe obrazy we simwoly biri-birine baglanychdyran Muhibbi şahyr (Kanuny Soltan Süleyman) bärde meýhanaçy çyragy diýýän hristian oglanyna aşyk bolandygyny aýdýar. Bu oğlan aslynda hökümdara sakylyk eden içoglanyndan başga hiç kim däl.

• **MYRAT IV**

Osmanogullarynyň Ýawuz Soltan Selim ýaly rehim-şepagatsyz soltanlaryndan biri olan Myrat IV barada maglumatlar diýseň kän. Myrat öte oğlanbaz bolupdyr.

Şol döwürde ýaşan we Enderun mekdebinde ýetişen Aly Ufky hem muňa güwä geçýär:

«Myrat IV Uly ottagda içoglany bolup hyzmat edýän Musa ermenä şeýle bir aşyk boldy welin, oña olan söygüsinden ýaňa käwagt däliräre gelýärdi. Aýratynam ýaragdar paşasyna-da (halkyn arasyňa çykanda patyşanyň gyljyny we ýaraglaryny göterýän hem-de baş hadymagalaryň yzysüre köşkde iň ýokary wezipäni eýeleýän içoglany) aşyk boldy. Bu içoglany gelşiklije bolansoň, Galatasaraý gyşlasyn dan alynyp, ilki patyşanyň lutfy bilen Hasotaga kabul edilipdir, kän wagt geçmänkä-de, ýaragdar paşa bolupdyr.»

Aly Ufky beg öz döwrünüň patyşasy Mehmet IV-iňem ermeni ýigdekçesine olan meýlini şu sözler bilen beýan edipdir:

«Häzirki höküm sürüyän patyşa Gülogly atly stambully ýaş ýigide aşykdyr. Patyşanyň saz salýan içoglany olan bu kişi hazır onuň eý görýän «magşugydyr» we oña patyşalygyň iň möhüm wezipelerinden biri – diwanyň başlyklygyndan kubbe wezirligi berildi.»